

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8

ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ

THE ISSUE OF PROCEDURAL RULES IN THE PENAL LAW

Автухов К.А.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

Національного університету

«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Розглянуто питання співвідношення матеріальних та процесуальних галузей права. Проаналізовано існуючі напрацювання з питань розмежування матеріальних та процесуальних норм. Досліджено місце останніх в кримінально-виконавчому праві. Встановлено, що значна нерівність суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин обумовлює необхідність чіткого закріплення процесуальних аспектів реалізації прав засуджених.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, процесуальні норми права, матеріальні норми права, юридичний процес, процесуальна форма.

Рассмотрены вопросы соотношения материальных и процессуальных отраслей права. Проанализированы существующие наработки по вопросам разграничения материальных и процессуальных норм. Исследовано место последних в уголовно-исполнительном праве. Установлено, что значительное неравенство субъектов уголовно-исполнительных правоотношений обуславливает необходимость четкого закрепления процессуальных аспектов реализации прав осужденных.

Ключевые слова: уголовно-исполнительное право, процессуальные нормы права, материальные нормы, юридический процесс, процессуальная форма.

We consider the relationship between substantive and procedural areas of law. Existing developments with questions of division of material and procedural norms are analyzed. Places of procedural norms researched in the penal law. Significant disparities subjects penal relations cause necessitates a clear fixation of procedural aspects of the rights of prisoners were set.

Key words: penal law, procedural rules of law, substantive rules of law, legal process, procedural form.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення повноцінної охорони прав і свобод людини та громадянина, хай навіть і особи, що потрапила під вплив кримінально-виконавчої системи обумовлюють необхідність дослідження усього можливого інструментарію нормалізації та підтримання законності в процесі виконання кримінальних покарань. Грунтуючись на визначеннях поняття «кримінально-виконавче право», що наводяться українськими науковцями¹, можна зробити висновок, що воно розглядається насамперед як галузь матеріального права, в якому основна увага приділяється нормам, які закріплюють комплекс правообмежень, передбачених для засуджених до кримінального покарання взагалі й до окремих його видів, зокрема. Утім, значна частина правового матеріалу, який забезпечує здійснення кримінально-виконавчої діяльності, міститься не

лише в нормах, безпосередньо встановлюючих правообмеження, а й у тих, що закріплюють механізм реалізації останніх. До того ж, матеріальні норми просто не можуть реалізовуватися без відповідної процесуальної форми. Саме ця властивість виправно-трудового права (в подальшому – кримінально-виконавчого) стала базовою для зробленого ще за радянських часів висновку, що цю галузь права можна розглядати як матеріально-процесуальну галузь юридичної науки [2, с. 52]. Однак подібне узагальнююче твердження доволі складно визнати абсолютно істинним, бо воно не дає розгорнутої й цілком аргументованої відповіді на досліджуване питання, а лише підвищує науковий інтерес до нього.

Стан дослідження. Щоб з'ясувати природу кримінально-виконавчого права, зокрема, в аспекті її процесуальності, варто з'ясувати насамперед природу норм, що формують цю галузь знань. Наголошуючи на актуальності порушеної проблематики, варто відмітити, що не лише в науці кримінально-виконавчого права градація правових норм на матеріальні і процесуальні викликає зацікавленість, подібні питання

¹Примітка: Кримінально-виконавче право є сукупністю забезпечення силою державного примусу загальнообов'язкових норм, що регламентують діяльність органів та установ виконання покарань, визначають порядок виконання та умови відбування покарань, регулюють правовідносини, що виникають у сфері виконання покарань [1, с. 6]

розглядалися вченими в межах різних правових дисциплін, зокрема такими вченими, як В. Л. Федоренко, С. І. Куценко, Ю. В. Боднарчук, А. П. Гетьман, В. І. Бенедик, О. М. Ярошенко та інші. Ознайомлення з їх працями дало підстави для висновку, що проблемність процесуальних аспектів теорії КВП в жодному разі не є меншою, порівняно з іншими галузями юридичної науки. Серед іншого, це пов'язано зі специфічним становищем КВП у системному зв'язку двох провідних галузей знань у блоці правових наук кримінального циклу – кримінальному та кримінально-процесуальному праві. Щодо ж до вітчизняної науки кримінально-виконавчого права, то це питання майже не піднімалося в літературі, за виключенням праць А. Х. Степанюка. Метою даної статті як раз і є аналіз існуючих напрацювань з питань розмежування матеріальних та процесуальних норм, та місця останніх в кримінально-виконавчому праві.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття основних постулатів процесуальної теорії КВП потрібно звернути увагу передовсім на предмет цієї науки. Керуючись положеннями ч. 2 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України, О. М. Джужа визначає, що основою предмета кримінально-виконавчого права є відносини, котрі виникають між органами і установами виконання покарань та засудженими [3, с. 50]. Отже, норма КВП у традиційному її розумінні становить собою правило поведінки суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, виражене у вигляді їх прав та обов'язків. Аналізуючи це твердження, відмітимо, що такий підхід є вкрай поширеним у вітчизняній науці КВП. Але не можна залишати поза увагою той факт, що у КВП розкриваються не тільки правила поведінки суб'єктів, що встановлюються у матеріальних нормах, закріплюючих, переважно примусовий характер необхідної (з позицій держави) поведінки засуджених. Значна увага в КВП приділяється також процедурам, процесу реалізації таких форм поведінки. При цьому процесуальна форма супроводжує реалізацію матеріальної правової норми незалежно від того, який метод правового регулювання використовується: імперативний – в зобов'язуючих і забороняючих нормах КВП чи диспозитивний – у нормах уповноважуючих. Інакше кажучи, специфічність галузі КВП зумовлює розвиток її процесуальної сторони [4, с. 60].

У розрізі закріплення в нормах Кримінально-виконавчого кодексу України принципу справедливості додатковим аргументом щодо актуальності розгляду досліджуваної проблематики, можна навести твердження: справедливість, яка сприймається як принцип, що лежить в основі права, має прояв не тільки матеріальний, а й процесуальний [5, с. 195; 6, с. 269]. Важливими стають не лише норми права як певні взірці, стандарти поведінки, а й процедури, процес здійснення приписів правових норм, які не повинні відриватися від їх змістовних характеристик [7, с. 44]. Адже втілення в життя норм матеріального права, встановлення правопорядку є неможливим поза належною процедурою, визначеною не тільки формально, а й спрямованою на реалізацію принци-

пів свободи, рівності й гуманізму. Більше того, встановлення самих норм матеріального права має відбуватися за належною процедурою, реалізація якої виступатиме мінімальною гарантією того, що в результаті її дотримання будуть закріплені справедливі правила поведінки. Водночас це чи не єдиний шлях легітимації права, тобто забезпечення довіри населення до нього, сприйняття його як ефективного соціального регулятора [8, с. 207; 9, с. 59]. Вважаємо, слід підтримати таку тезу: якщо матеріальні норми права встановлюють сам варіант поведінки шляхом гарантування прав, закріплення обов'язків чи заборон, то процесуальні вказують на послідовність дій з їх втілення у життя, розкривають процедуру реалізації можливої або належної поведінки [10, с. 20].

У теорії права загальноновизнаним є твердження, що форма життя матеріального права визначається нормами процесуального закону. У наукових дослідженнях неодноразово підкреслювалося, що поділ права на матеріальне і процесуальне має умовний, і (що особливо важливо усвідомлювати) відносний характер. У різних системах вимірювань одна й та ж норма права може виступати і матеріальною, і процесуальною. «Матеріальність» і «процесуальність» юридичних норм терміни умовні, що відображають певні функціональні властивості норм, які зумовлюються їх роллю у правовому регулюванні [11, с. 251].

Окремо слід зауважити, що було б не вірно вважати, що матеріальні галузі права складаються винятково з матеріальних юридичних норм, а процесуальні – з норм процесуальних. У дійсності ситуація є дещо інакшою. Кожна процесуальна галузь включася у себе достатню кількість норм, матеріальних по своїй суті. Причиною даної ситуації є те, що жодна «процесуальна» галузь права не може вважатися дієвим, ефективним, комплексним регулятором процесуальних відносин доти, доки не отримає свого нормативного закріплення коло суб'єктів таких відносин, їх правовий статус, вихідні засади діяльності тощо. Закріплення ж означених аспектів юридичного процесу у нормах матеріальних галузей права є недоцільним. Аналогічним чином, будь-яка матеріальна галузь права завжди містить процесуальні норми. Між тим це стосується не лише тих галузей, до складу яких входить відповідний процесуальний інститут (приміром, в межах господарського права виділяється інститут господарського процесу). Норми процесуального характеру мають місце навіть у кримінальному та цивільному праві – галузях, на «обслуговування» яких спрямовано цілі процесуально-галузеві комплекси. Так, наприклад, ст. 82 Кримінального кодексу України встановлює порядок та умови заміни не відбутої частини покарання більш м'яким, ст. 89 цього кодексу закріплює строки погашення судимості, а ст. 90 визначає порядок їх обчислення [12, с. 410].

Керуючись викладеним, варто вказати що розмежування норм процесуального та матеріального права пов'язано з певними складнощами, зокрема відсутністю чіткої «зовнішньої» та змістовної градації відповідно до місця в галузі права.

Отже, традиційним для юридичної науки є диференціація права через норми які їх наповнюють, матеріальні і процесуальні, відповідно. Перші регулюють відносини, що реально склалися, пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням майном, його купівлею-продажем і т.д.; другі встановлюють порядок вирішення спорів, конфліктів, розслідування й судовий розгляд, тобто регламентують суто процедурні (або організаційні) питання [13, с. 299]. Але водночас подібне твердження породжує певну проблему з визначенням того, які саме галузі задіяні в регулюванні різновидів юридичного процесу, а які – регламентують лише окремі процедури у рамках власного предмета регулювання. Актуальною та дискусійною залишається проблема внутрішньогалузевого юридичного процесу, яка щодо конкретної галузі вирішується по-різному. В науковій юридичній літературі ідея про наявність внутрішньогалузевого і спеціально-галузевого процесу підтримується багатьма правознавцями, причому перший розуміється як комплекс усіх можливих організаційних та інших процедур і проваджень, тобто всіх процесуальних проявів права на рівні конкретної правової галузі, однак з урахуванням як специфіки регульованих правовідносин, так і методів правового регулювання.

З огляду на специфіку реалізації матеріальних норм цивільного і кримінального права сформувалися самостійні правові галузі – кримінально-процесуальне і цивільно-процесуальне право, які містять в основному процесуальні норми, що обслуговують відповідні матеріальні галузі. Тобто представлені процесуальні норми знаходяться в основі відповідних видів судочинства – кримінального та цивільного.

Виходячи з того факту, що результатом кримінального процесу в цілому та конкретного кримінального провадження зокрема, як правило, є обвинувальний вирок суду, що має бути виконаний в тому числі у частині покарання, то й порядок такого виконання повинен бути суворо регламентованим. Проте виконання вироку, що набрав законної сили й, відповідно, визначеного виду покарання, – це комплекс правовідносин, у які інтегровані різномірні за характером і функціональним призначенням норми. Останні визначають статус суб'єктів, форму для фіксації фактів або прийняття конкретних рішень щодо застосування засобів виправлення, деталізують оцінку юридичних фактів, подій, дій тощо.

Правовий статус засуджених у процесі виконання покарання не є незмінним. На нього, зокрема, впливає як поведінка самого засудженого, так і оцінка, яку дає

адміністрація органів та установ виконання покарання його діям чи бездіяльності, причому нерідкими є й випадки застосування так званих оціночних критеріїв. У той же час саме виконання покарання має відбуватись у суворій відповідності обсягом правообмежень, установленим у тексті закону й визначеному у вироку суду. Визнаючи базову для КВП ідею, що сутністю процесу виконання покарання має бути виключно ексекутивна діяльність органів та установ виконання покарань, ми погоджуємось, що їй супутньою є інша діяльність, пов'язана, зокрема, із соціально-виховним впливом на засудженого, застосуванням основних засобів виправлення до нього, дисциплінарною практикою, організацією залучення до праці та ін. Керуючись вищевикладеним, доречно зауважити, що у КВП значна увага має приділятися розвитку та підвищенню якості норм не тільки матеріального, а й процесуального (процедурного) характеру.

Загально визнаним є факт, що без процесуальних норм не може обійтись жодна правова галузь. Інша справа – які саме відносини вони регулюють. Одні матеріальні галузі права через свою значимість у механізмі правового регулювання забезпечені підлеглими процесуальними галузями (цивільне, кримінальне, міжнародне право), і в цьому випадку можна вести мову про наявність повноцінних видів юридичних процесів. У більшості ж галузей права процесуальні норми містяться в сукупності з матеріальними, переплетені з ними, бо саме так забезпечується впорядкування конкретних ситуацій застосування останніх. У цьому разі можна вести мову про процесуальні форми або процедури, характерні для тієї чи іншої правової галузі. Найчастіше процесуальна форма є цілісним регламентованим нормативним актом, порядком застосування державного примусу, пов'язаного з реалізацією різних видів юридичної відповідальності й вирішенням протиріч, виникаючих між учасниками правовідносин [4, с. 15, 21]. Тлумачення ж у широкому значенні процесуальної форми пов'язують з тим, що вона повинна бути врегульована у всіх випадках реалізації правової норми, що особливо необхідно в тих галузях права, де немає рівності суб'єктів правовідносин. До таких галузей повною мірою слід віднести й КВП.

Висновки. Базуючись на вищевикладеному матеріалі, слід констатувати, що на даний час в юридичній науці немає цілісної концепції та єдиного погляду на місце процесуальних норм в кримінально-виконавчому праві, а зазначена проблематика вимагає подальшої ґрунтовної наукової розробки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавче право України : підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед та ін.; за ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2011. – 328 с.
2. Мелентьев М. П. Функции и структура советского исправительно-трудового права : учеб. пособие. – Рязань : Изд-во РВШ МВД СССР, 1977. – 89 с.
3. Кримінально-виконавче право України : підручник / Київ. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. О. М. Джу́жа. – К. : Атіка, 2010. – 752 с.
4. Маликова Н. Б. Процессуальные нормы уголовно-исполнительного права и их функции при исполнении лишения свободы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. Б. Маликова ; Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказания. – Рязань : 2005. – 212 с.
5. Максимов С. И. Справедливость и эффективность как критерии оценки права / С. И. Максимов // Проблемы законности : республик. міжвід. наук. зб. – Х., 2001. – Вип. 49. – С. 195–204.

6. Хеффе О. Політика. Право. Справедливість. Основоложення критическої філософії права і государства / О. Хеффе; пер. с нем. – М.: Гнозис; Логос, 1994. – 328 с.
7. Петришин О. Праворозуміння у вітчизняній теорії права: загальносоціальний контекст / О. Петришин // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 37–49.
8. Розанвалон П. Демократична легітимність, безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон / Пер. з фр. Євгена Марічева. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
9. Погребняк, С. П. Основоложні принципи права (змістовна характеристика): монографія / С. П. Погребняк – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Уварова, О. О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення / О. О. Уварова, О. О. Сидоренко // Юрист України. – 2012. – № 4. – С. 19–24.
11. Рабинович П. М.. Упрочнение законности – закономерность социализма. (Вопросы теории и методологии исследования) / П. М. Рабинович. – Л.: Вища шк., 1975. – 260 с.
12. Адміністративне право: навч. посіб. / З. Р. Кісіль, Р. В. Кісіль. – 3-те вид. – К.: Правова єдність, 2011. – 696 с.
13. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред Матузова Н. И., Малько А. В. – М.: Юристъ, 2001. – 776 с.

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ CRIMINOLOGICAL PLANNING IN PENAL INSTITUTIONS

Василевич В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

У статті досліджуються основні напрями кримінологічного планування в установах виконання покарань. З урахуванням цілей і завдань, суб'єктів й об'єктів планування обґрунтовано розроблення комплексних й індивідуальних планів запобігання злочинам та іншим правопорушенням в установах виконання покарань.

Ключові слова: план, кримінологічне планування, комплексний план, індивідуальний план, прогнозування, установа виконання покарань, запобігання, злочини.

В статье исследуются основные направления криминологического планирования в учреждениях исполнения наказаний. С учетом целей и задач, субъектов и объектов планирования обоснованно разработку комплексных и индивидуальных планов предупреждения преступлений и других правонарушений в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: план, криминологическое планирование, комплексный план, индивидуальный план, прогнозирование, учреждения исполнения наказаний, предупреждение, преступления.

This article examines the main are as of criminological planning in penal institutions. Given the goals and objectives, subjects and objects of planning and reasonably comprehensive developmen to find individual plans for preventing crimes and other offenses in penal institutions.

Key words: plan, criminological planning, comprehensive plan, an individual plan, forecast, penal institutions, prevent, crime.

Кримінологічні засади, тобто висхідні та головні положення науки про злочинність в контексті пенітенціарної доктрини, потребують обов'язкового з'ясування та усвідомлення поняття і змісту кримінологічного планування в установах виконання покарань. Реалізація зазначених компонентів кримінологічної політики в пенітенціарній системі не є самоціллю теорії та практики, а скоріше нагальною потребою їх удосконалення.

З метою підвищення ефективності управлінської діяльності та удосконалення організації планування в Державній пенітенціарній службі (ДПіС) України, органах й установах, що належать до сфери її управління 21 грудня 2011 року Головою Служби було видано наказ «Про затвердження Інструкції про організацію планування діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України» № 615 [1].

Названа Інструкція встановлює єдині вимоги до організації планування оперативно-службової та виробничо-господарської діяльності в ДПіС України, її територіальних органах, підрозділах кримінально-виконавчої інспекції, УВП, СІЗО, навчальних закладах, закладах охорони здоров'я, інших підприємствах і організаціях.

План (від латин. *planum* – завчасно складена програма заходів; виконання певної роботи; певний порядок, послідовність виконання чогось) – це різновид управлінського рішення, реалізованого у формі відповідного письмового акта (документа), змістом якого є система взаємопов'язаних, з'єднаних загальною метою і конкретно визначених завдань та заходів, які необхідно здійснити в певній послідовності й у встановлені строки конкретно визначеним виконавцям [2].

Планування – процес вироблення управлінського рішення, що включає в себе сукупність окремих